

Fikrət Əkbərli.

Türkiyə üzrə

araşdırmaçı-yazar

Fərabinin babasının adı Uzluk, atasının adı isə Tarxan olmuşdur. O, türklərin məskunlaşdığı bölgədə dünyaya gəlmişdir. Mənbələrdə ondan "əl-Fəyləsuf et-Türki" kimi bəhs edilir. Məvəraün-nəhr bölgəsində, Fərab vilayətinin Vesic kəndində H. 257 / M. 870-ci ildə doğulmuşdur. Bir müddət Mərv şəhərində təhsil almışdır. Daha sonra Bağdad, Harran və Şam şəhərlərində olmuş, fəlsəfi biliklərini Bağdadda inkişaf etdirmiş, burada Əbu Bişr Məttə b. Yunusdan dərslər almışdır. Daha sonra Harranda Yuhanna b. Haylandan məntiq dərsləri almışdır. Daha sonra Hələb və Şam bölgələrinin hökmdarı Seyf əd-Dövlənin dövləti ilə Şama köçmüşdür. O, bir çox dildə danışmağı bacarırdı. Son dərəcə zəka sahibi və çalışqan bir insan idi. Fəlsəfə, məntiq, psixologiya, musiqi, riyaziyyat və tibb sahələrində böyük alim kimi tanınmışdır. H. 339 / M. 950-ci ildə səksən yaşında Şamda vəfat etmişdir. Onun ölümü Seyf əd-Dövləni çox kədərləndirmişdir.

Fərabı ardında çoxsaylı əsərlər qoyub getmişdir. Onun əsərləri arasında bunları qeyd edə bilərik: Məqalə fi Əğrad Mə Badət-Təbiə, Kitab Ara

Əhl al-Mədinət al-Fazilə, Kitab əs-Siyaset al-Mədəni, Kitab al-Musiqi al-Kəbir, İhsa al-Ulum, Təhqiq Gərad Aristotelis fi Kitab Ma Ba?dət-Təbiə, Uy?n al-Məsail, Kitab Təhsil əs-Səadə.

Fərabinin idarəçiliklə bağlı fikirləri diqqət çəkicidir. O, ümumi şəkildə cəmiyyəti iki yerə ayırmışdır, 1- Kamil cəmiyyət, 2- Əksik cəmiyyət. Kamilləşmiş cəmiyyət öz daxilində böyük, orta və kiçik olmaqla üç hissəyə bölünür. Əksik cəmiyyət isə kənd, məhəllə, küçə və ev olmaqla dörd qismə ayrılır. İnsanların xoşbəxt olma bilməsi üçün mütləq bir idarəetmə altında yaşamasının zəruriliyini vurğulayır. Çünki insan sosial varlıqdır, yarıdımlaşmaya və həmrəyliyə ehtiyac duyar. Cəmiyyət müəyyən prinsiplərə və qanunlara malik olmadıqda qarışıqlıq yaranar, nizam pozular. Bu qarışıqlığı aradan qaldırmaq üçün hər kəsin rəiyyət edəcəyi qanunlar vacibdir. Cəmiyyətin xoşbəxtliyi üçün düşünmək, prinsiplər müəyyənləşdirmək və varlığın hikmətini araşdırmaq gərəkdir. İnsan həyatında dinin mühüm yeri vardır, din insanı fəzilətli və xeyirli əməllərə yönəldir. Bu isə yalnız yarıdımlaşma və başqalarının ehtiyaclarını ödəməklə mümkündür.

Bir ölkəni hər kəs idarə edə bilməz, rəhbərliyə layiq olan şəxsin fitrətən istedadlı olması şərtidir. Bundan əlavə, təcrübə, dərin baxış və iradə baxımından da hazırlıqlı olmalıdır. Belə bir hazırlığa sahib olan insan nəfsi və ağılı ilə doğru əlaqə qurar. Bu əlaqə də müstə-

fəd ağıl vasitəsilə mümkün olmaqdadır. "Müstəfəd ağıl", varlığa aid formaların maddi xüsusiyyətlərdən tamamilə ayrılaraq saf bilik halında tam şəkildə formalaşmış durumudur. Bu ağıl, insan varlığının çatma biləcəyi varoluş mərtəbələrinin ən son və ən yüksək pilləsini təşkil edir.

Hər hansı bir ərəzinin rəhbəri olan şəxs bilgiləri fəal olan ağıl vasitəsilə alır. Bu xəbərlər bir növ vəhyə bənzəyir. Bu bilgiləri həm yuxuda, həm də oyaq halda almaq mümkündür. Fəal ağıl sadəcə vasitəçi bir qüvvədir, çünki bu Allahdan gələn bir qabiliyyətdir. Deməli, Uca Allah bilgiləri fəal ağıl vasitəsilə rəhbər insana "vəhy edir". Fəal ağıl Allahdan aldığı varlığını müstəfəd ağıl yolu ilə münfail ağla ötürür. Münfail ağıl üzərinə yazı yazılmamış bir lövhə kimidir. Bu bilgilər rəhbər insanın müxəyyiləsinə keçir. Bu mərhələyə çatma şəxs öndər, filosof və ya fəzilətli bir insan olur. Əgər bu bilgilər insanın təsəvvür (mütəhayyilə) qabiliyyətinə axarsa, həmin şəxs peyğəmbər olur, möcüzə sahibi olar və gələcəkdən xəbər verir. Bu mərtəbəyə yüksələn insan xoşbəxtliyin və insani dərəcələrin ən yüksək zirvəsinə çatmış hesab edilir.

Beləliklə, Fərabı peyğəmbər, filosof və dövləti idarə edən rəhbər arasında fəlsəfi bir əlaqə qurmağa çalışmışdır. Əslində o, Təhsilü's-Səadə adlı əsərində filosof, başçı, hökmdar, qanun qoyucu və rəhbərin mahiyyət etibarilə eyni mənə daşdığını irəli sürmüşdür. Fərabı, bir rəhbərdə

(öndərdə) olması zəruri olan xüsusiyyətlər barədə diqqətçəkən fikirlər irəli sürür. Bu xüsusiyyətlərin bir qismi fitrətən (yaradılışdan), bir qismi isə sonradan qazanılır. Rəhbərin fitrətən malik olması gərəklili özəllikləri beş qrupa ayırmışdır. Bunlar cismani, əqli, bəlağətli, elmi və əxlaqi özəlliklərdir. Rəhbərin sonradan qazanacağı xüsusiyyətlər gəlincə ilk öncə rəhbərin ruhi vəziyyəti kamil olmalı və fəal ağıl ilə əlaqə qurmağı bacarmalıdır. Rəhbər özündən əvvəlki şəxslərin qoyduğu qanun və üsulları bilməlidir. Sələflərinin təcrübə və qanunlarından yeni hökmlər çıxarmaq qabiliyyətinə malik olmalı, müqayisə etməyi bilməlidir. Bunları edərək ölkənin mənafeyini nəzərə almalı, düzgün, isabətli qərarlar verməlidir.

Fərabı peyğəmbər, filosof və siyasi rəhbəri çox zaman eyni xüsusiyyətlərə sahib şəxslər kimi görsə də, möcüzə məsələsində peyğəmbərin xüsusi və seçkin qabiliyyətlərini hər zaman qəbul etmişdir. O, heç bir vaxt Peyğəmbərin haqq elçisi olduğunu inkar etməmişdir. Fərabı peyğəmbərlik fəlsəfəsini izah edərkən Qurana əsaslanmış, bununla yanaşı Əflatunun "Dövlət" (Cümhuriyyət) əsərindən də faydalanmış və dinlə fəlsəfini uzlaşdırmağa çalışmışdır.

Onun anlayışına görə peyğəmbər yüksək xoşbəxtlik mərtəbəsinə çatma rəhbəridir. Filosof isə ağıl və elmi araşdırma yolu ilə bu mərtəbəyə yüksələn və düşünən, ağılından istifadə edən, həqiqi xoşbəxtliyi axtaran insandır.